

Magyarország etnikai szerkezete

KOCSIS KÁROLY

Az utóbbi évtizedben Magyarországon is megfigyelhető volt az etnikai kérdés különböző (történeti, néprajzi, politológia, jogi, szociológiai, földrajzi stb.) szempontú kutatásának újjászületése. Ezen belül egyre nagyobb érdeklődés kíséri a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek problémáit is. Úgy érezzük, hogy kisebbségeink pontos térbeli megoszlása, a vegyes etnikumú területek társadalom-gazdaságföldrajzi kutatása iránti igényből fakadó, több évtizedes adósságunkat feltétlenül pótolnunk kell, kielégítve a hazai és nemzetközi közvélemény igényeit. Jelen dolgozatunk a hazai főbb nemzeti kisebbségek (németek, szlovákok, horvátok, románok, szerbek, szlovének) és a legnagyobb etnikai kisebbség, a cigányság jelenlegi térbeli eloszlását, annak változását kíséri meg bemutatni. Minderre, úgy véljük, hogy – hogy az információhiány enyhítésén túl – azért van szükség, mert a társadalmi-gazdasági-regionális különbségek kialakulásában, a településfejlesztés eltérő lehetőségeiben egyre inkább szembetűnőek az etnikai különbségek.

Magyarország főbb nemzeti kisebbségei

E fejezetben a nemzeti kisebbségeink mintegy 80%-át alkotó német, szlovák, horvát, román, szerb és szlovén lakosság körére terjedt ki kutatásunk, mely elsősorban a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által irányított népszámlálások és az 1980-as tanácsi minősítés adataira támaszkodott. Mielőtt azonban a jelenlegi helyzet ismertetésére rátérnénk, a nemzetiségek számával, számbavételével kapcsolatban ki kell térnünk néhány fontos statisztikai tendenciára és elméleti kérdésre.

Hazánkban a nemzetiségi hovatarozást 1880-tól az anyanyelvre, 1941-től pedig közvetlenül a nemzetiségre való rákérdezéssel próbálták eldönteni.

A nem magyar anyanyelvűek, ill. nemzetiségűek számának csökkenése az elmúlt évszázad során oly nagy volt, hogy többeket készített eme rohamos statisztikai asszimiláció vizsgálatára (Hoóz I.: 1975, Dávid Z.: 1980, Kővágó L.: 1981). Van, aki a statisztikai adatfelvétel módszerében látja a hibát, mások pedig a létszámcsökkenésben kizárólag csak a természetes asszimilációt látják. Mindenesetre tény, hogy a nem magyar anyanyelvűek 1900-as – a jelenlegi államterület népességében elfoglalt – 14,1%-os aránya 1990-ben 1,5%-ra zuhant. (1. táblázat) Ugyanakkor a magát nem-magyar nemzetiségűnek vallók aránya 1941-1990 között 4,3%-ról 2,2%-ra csökkent. (2. táblázat) A nagy fokú csökkenés egyrészt objektív körülményeknek (kivándorlás, kitelepítés, lakosságcsere, a többségében szórványokban, kisebb-nagyobb nyelvszigeteken élő etnikumok természetes nyelvi asszimilációja stb.), másrészt szubjektív tényezőknek (pl. az egyes kisebbségeknek a keserű történelmi tapasztalatukból eredő óvatossága a nemzetiség bevallásánál) volt köszönhető. (1. ábra). Ez utóbbi tényezők következtében sem a nemzetiségek képviselői, sem az államapparátus nem ismerte valójában a nemzetiségek, pontosabban a nem-magyar eredetű és az adott nemzetiségi nyelvet még beszélő és a nemzetiségi kultúrát még igénylő népesség „tényleges” számát, térbeli eloszlását, társadalmi struktúráját. Ilyen helyzetben érthető, hogy napvilágot láttak különböző – néha meghökkenítően eltúlzott – becslések belföldön és külföldön egyaránt, kisebbségienk létszámát ille-

Magyarország népességének anyanyelvi megoszlása 1900-1990 között

év	össznép.	magyar	német	szlovák	román	horvát	szerb	szlovén	cigány	egyéb
1900	6854415	5890999	604751	192227	26975	68161	24254	7922	5662	33464
1910	7612114	6730299	553179	165317	28491	62018	26248	6915	9799	29848
1920	7986875	7155979	550062	141877	23695	58931	17132	6087	6989	26123
1930	8685109	8000335	477153	104786	16221	47332	7031	5464	7841	18946
1941	9316074	8655798	475491	75877	14142	37885	5442	4816	18640	27983
1949	9204799	9076041	22455	25988	14713	20423	5158	4473	21387	14161
1960	9961044	9786038	50765	30690	15787	33014	4583	..	25633	14534
1970	10322099	10166237	35594	21176	12624	21855	7989	4205	34957	17462
1980	10709463	10579898	31231	16054	10141	20484	3426	3142	27915	17172
1990	10374823	10222529	37511	12745	8730	17577	2953	2627	48072	22079
%-ban										
1900	100%	85,9	8,8	2,8	0,4	1	0,4	0,1	0,1	0,5
1910	100%	88,4	7,3	2,2	0,4	0,8	0,3	0,1	0,1	0,4
1920	100%	89,6	6,9	1,8	0,3	0,7	0,2	0,1	0,1	0,3
1930	100%	92,1	5,5	1,2	0,2	0,5	0,1	0,1	0,1	0,2
1941	100%	92,9	5,1	0,8	0,2	0,4	0,1	0,1	0,2	0,3
1949	100%	98,6	0,2	0,3	0,2	0,2	0,1	0	0,2	0,2
1960	100%	98,2	0,5	0,3	0,2	0,3	0	..	0,3	0,1
1970	100%	98,5	0,3	0,2	0,1	0,2	0,1	0	0,3	0,2
1980	100%	98,8	0,3	0,1	0,1	0,2	0	0	0,3	0,2
1990	100%	98,5	0,4	0,1	0,1	0,2	0	0	0,5	0,2

Forrás: 1990.évi népszámlálás, Magyarország nemzetiségi adatai megyénként, Budapest, 1992.

1. táblázat

Magyarország népességének nemzetiségi megoszlása 1941-1990 között

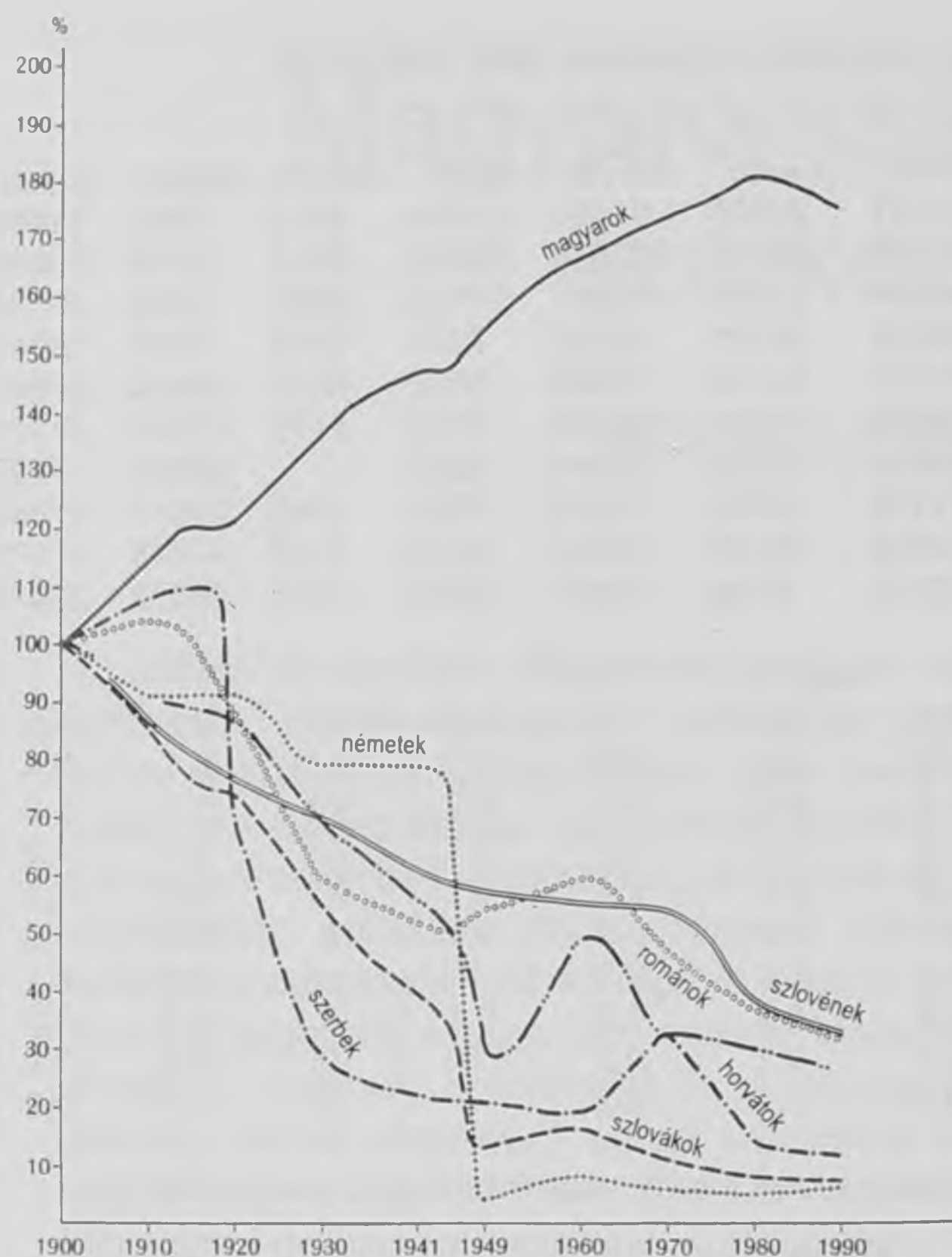
év	össznép.	magyar	német	szlovák	román	horvát	szerb	szlovén	cigány	egyéb
1941	9316074	8918868	302198	16677	7565	4177	3629	2058	27033	33869
1949	9204799	9104640	2617	7808	8500	4106	4190	666	37598	34674
1960	9961044	9837275	8640	14340	12326	14710	3888	..	56121	13744
1980	10709463	10638974	11310	9101	8874	13895	2805	1731	6404	16369
1990	10374823	10142072	30824	10459	10740	13570	2905	1930	142683	19640
%-ban										
1941	100%	95,7	3,2	0,2	0,1	0	0	0	0,3	0,4
1949	100%	98,9	0	0,1	0,1	0	0	0	0,4	0,4
1960	100%	98,8	0,1	0,1	0,1	0,1	0	..	0,6	0,1
1980	100%	99,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0	0	0,1	0,2
1990	100%	97,8	0,3	0,1	0,1	0,1	0	0	1,4	0,2

Forrás: 1990.évi népszámlálás, Magyarország nemzetiségi adatai megyénként, Budapest, 1992.

2. táblázat

tően. Ezen tarthatatlan állapotnak kívánt véget vetni az a KSH irányította tanácsai minősítés, mely Hoóz I. módszerével (származási és nyelvtudási ismérvek kombinálása) mérte fel 1980. február 15-e és március 15-e között hazánk 506 községében a nemzetiségek (valójában „nemzetiségi kulturális igényű népesség”) „tényleges” számát. (A minősítés a városokra nem terjed ki.)

A népszámlálás és a tanácsai minősítés adatait alapul véve, 1980-ban becsléseink szerint feltehetőleg 316000 főnyi nemzetiséginek minősíthető lakos élt Magyarországon (Kocsis K.). Az a tény, hogy a németeknek 6,5%-a, a szlovákoknak 11,4%-a, a horvátoknak, szerbeknek, szlovéneknek 39%-a, ill. a románoknak 62,1%-a vallotta be a népszámlálásnál – oktatási-kulturális igény alapján értelmezett – „tényleges” nemzetiségét, kü-

1. ábra

A magyarok és a nemzeti kisebbségek számának változása a népszámlálások anyanyelvi adatai szerint 1900-1990 között (1900 = 100%)

etnikumok lakóhelyeiken mekkora részarányt képviselnek, hány százalékuk él abszolút többségben, ill. kisebbségben, ami nyelvi asszimilációjuk mértékének megítélése szempontjából lehet fontos. A németeknek 65,5%-a, a szlovákoknak 53,5%-a – a kitelepítések, kitelepülések miatt – településeiken gyenge kisebbségben él (arányuk 25% alatt van), ami nagy természetes nyelvi asszimilációs lehetőséget biztosít magyar környezetük számára, és részben magyarázatot ad nemzetiségi mivoltuk viszonylag kisebb mértékű, nyílt vállalására. Velük szemben a délszlávok 49,1%-a és a románok 40,7%-a él olyan településen, ahol abszolút többséget képviselnek, így jóval kisebb a helybeli etnikai érintkezésük a magyar lakossággal.

A nemzetiségek létszámára, identitástudatára döntő hatást gyakorol földrajzi környezetük milyensége. Elsősorban abból a szempontból, hogy településük a társadalmi-gazdasági modernizáció elsődleges színtereinek, az urbánus régióknak, vagy pedig a sokszor halmozottan hátrányos helyzetben lévő, kedvezőtlen életkörülményeket kínáló, esetenként az államhatár mellett fekvő perifériatárségeknek a része. Első esetben a kisebbségi települések a – döntő többségében magyar jellegű – bevándorlás helyszínéivé válnak, megnő a magyarokkal való „érintkezési felület”, felerősödik a nemzetiségiek kezdetben nyelvi, majd kulturális asszimilációja (pl. a budapesti agglomerációban Budakeszi, Budaörs, Budakalász, Vecsés, Csömör, Nagytarcsa, Maglód stb.). A perifériaterületke esetében ak edvezőtlen életkörülmények elsősorban a fiatalabbakat, a nyelvi asszimilációra leginkább hajlamosabbakat, a vegyes házasságban élőket (többnyire ismét csak fiatalabbakat) készítetik elvándorlásra. Ezáltal csökken az etnikum létszáma, fokozódik – helyenként katasztrofálisan – az előregedés, igaz, az idősebbek növekvő aránya miatt a település nemzetiségi jellege is (pl. Dráva, Mura menti horvát falvak, a Vend-vidék szlovén települései stb.).

A magyarországi rendszerváltás évében lefolytatott népszámlálás idején, a megváltozott körülmények között, az etnikai reneszánsz első évében – az 1980-as népszámlálás-

lönböző okokra vezethető vissza. Ezek közül elsősorban nemzetiségeink sajátos, kettős-hármas kötődésű (állami nemzeti: magyar, kulturális nemzeti: pl. szlovák, német, szlovén és lokális: pl. „tót”, „sváb”, „vend”) nemzeti tudata említendő meg. Ezen tudatukra és (táj)nyelvüknek az anyanemzetük jelenlegi irodalmi nyelvétől való – sokszor gyökeres – eltérésére alapvető hatást gyakorolt az a történelmi tény, hogy anyanemzetük etnikai területéből a 17-18. század folyamán, annak modern értelmű nemzeti tudata kialakulása előtt váltak ki és telepedtek le a jelenlegi magyar államterületen. Így identitástudatuk elsősorban lokális közösségekhez kötődik és nem pedig anyanemzetükhöz, melytől megkülönböztető módon – értelmiségi rétegeik nagy részétől eltekintve – svábnak, tótnak, vendnek stb. nevezik magukat.

Az asszimiláció, a magyar nemzeti tudat felé való nagyfokú vonzódásukat magyarázó eme tényezőkön kívül a „történelmi megrázkódtatások” mértéke és az ebből fakadó tudat alatti óvatosság említendő meg, továbbá az a körülmény, hogy az egyes

hoz viszonyítva – a nemzeti kisebbségek jóval nagyobb számban vállalták eredeti etnikai hovatartozásukat. (1. és 2. táblázat). Különösen kedvezően hatott a német kisebbség etnikai öntudatának statisztikai tükröződésére az anyaország újraegyesülése, gazdasági-politikai pozíciójának feltűnő megnövekedése és a kisebbségeinek nyújtott sokrétű támogatása is.

Dolgozatunk további részében a főbb nemzeti kisebbségek jelenlegi településterületeit ismertetjük az 1990-es népszámlálás adatai és az 1980-as tanácsi becslések alapján. (2. ábra).

2. ábra
Magyarország nemzeti és etnikai kisebbségei 1990-ben

A németek

Az ország németségének településterülete öt fő, többnyire nyelvszigetek, szórványok halmazából álló régióra osztható: 1. Nyugat-Dunántúli határvidék, 2. Dunántúli-középhegység, 3. Baranya-Tolna megyék, 4. DK-Bács-Kiskun, 5. egyéb szórványok (főleg Békés, Pest és Somogy megyék területén). A második világháború alatt és után a 250000 főnyi német (Bellér B.) lakos kitelepülése, ill. kitelepítése a nagy kiterjedésű etnikai tömböket, nyelvszigeteket felaprózta. A németség térbeli visszaszorulása a budapesti agglomerációban, a mosoni régióban, Sopron tájékán, Bácskában, Tolnában, ill. Észak-Baranyában volt a legnagyobb mértékű. A kitelepítések során Baranya, Bács-Kiskun, Komárom megyék és a főváros németségének 55-56%-a nem hagyta el, illetve nem kellett elhagynia lakóhelyét. Különösen Kelet-Baranyában, a Vértesben, a Gerecsében és a Bakony középső területeinek jelentős részén sikerült – az 1980-as tanácsi minősítés szerint – 50%, öt település esetében pedig 90% fölötti arányukat megőrizniük. A népszámlálási adatok szerint azonban – a becslésekkel ellentétében – csupán 3 település (Ófalu, Óbánya, Vaskeresztes) volt német többségű, jelentős, 25-50% közötti kisebbséget pedig csupán 9, többnyire baranyai településen értek el. (1. ábra) A magyarországi német nyelvterület településhálózatának gerincét adó nagyközségek (2000-5000 fő) – pl. Pilisvörös-vár, Mecseknádasd, Csolnok, Hajós, Tarján – és regionális centrumaik (Budapest, Pécs, Mohács, Pécs) nyújtanak otthont a legnagyobb német közösségeknek.

A szlovákok

Magyarország – becslések szerint – második legnépesebb nemzeti kisebbsége, a szlovákság 1980-as becsléseink alapján 80000 főre, az 1990-es népszámlálási adatok szerint pedig 10-12000 főre tehető. Csupán tájékoztatásul közöljük, hogy 1990-ben 68852 lakos tudott szlovákul beszélni, akik magukban foglalták az 1945-48 között Szlovákiából áttelepített, szlovákul még tudó magyarokat is. A mai államterület szlovákságának 18. századi, kisebb-nagyobb etnikai tömbjei, nyelvszigetei az asszimiláció és a négy évtizeddel ezelőtti lakosságcsere eredményeként napjainkra három nagyobb (békés-csanádi, Pilis-Visegrád-hegységi, pest-nógrádi) és négy kisebb (zempléni, bükki, kelet-nógrádi, bakonyi) etnikai körzetre zsugorodott. Az említett körzeteken kívül a tanácsai becslések szerint létezik még néhány alföldi szlovák nyelvsziget is (Dunaegyháza, Dabas, Miske, Nagycserkesz stb.). Az 1947-49-es rendkívül vontatott, erőltetett szlovák-magyar lakosságcsere leginkább a békés-csanádi szlovákságot gyengítette, olyannyira, hogy a tanácsai minősítés szerint e tájon a szlovákok már csak két településen belül (Kardos, Örménykút) haladják meg a magyarok számát. Ugyanakkor az 1990-es népszámlálás idején egyik alföldi településen sem érték el még a 25%-ot sem. Az önbevalláson alapuló, 1990-es népszámlálási statisztikák szerint csupán a Bükk-hegységi Répáshuta számít szlovák többségűnek, és a szlovák a 25-50% közötti arányt csupán a zempléni elszlovákosodott, hajdanában rutén Komlóskán és a Pilis hegységbeli Pilisszentkereszten képviselnek.

Általánosságban megállapítható, hogy a viszonylagos forgalmi árnyékban fekvő pilisi, nógrádi, bükki és zempléni szlovák nyelvszigetek – becslések szerinti – etnikai többsége várhatóan a jövőben is fennmarad. Ugyanakkor az urbanizált térségekben, elsősorban a budapesti agglomerációban és egyes békési centrumtelepüléseken – a népességkoncentrációnak még a hetvenes évekbeli ütemével számolva is – a szlovákságnak nemcsak a statisztikai, hanem a tényleges száma és aránya is feltehetően tovább fog csökkenni (Csömör, Nagytarcsa, Maglód, Békéscsaba stb.).

A horvátok

A szerbeknek az első világháború után Jugoszláviába való tömeges áttelepülése óta a magyarországi délszlávok közel háromnegyedét a horvátok alkotják (1980-as becslésünk: 35000 fő) 1990-es népszámlálás: 13600-17600 fő). A horvátok etnikai – és részben regionális – szempontból sokáckra (D-Baranya: Szalánta, Pécsudvard, Áta stb.), bunyevácokra (Bácska: Katymár, Gara, Baja, Bácsalmás stb.) és magukat csak horvátoknak nevezőkre bonthatók. ez utóbbiak a Dráva (Lakócsa, Felsőszentmárton, Drávasztára stb.), a Mura (Tótszentmárton, Tótszerdahely stb.) és az osztrák határ közelében (Bezenye, Kópháza, Narda, Horvátlövő, Szentpéterfa stb.) élnek.

A románok

A magyarországi 8730 román anyanyelvű, 10740 román nemzetiségű – becsléseink szerint közel 15000 főnyi – lakosságnak 1990-ben már csak 60-75%-a élt a román határ melletti megyékben. Kétharmaduk a békés-csanádi, negyedüknek a bihari térség nyújt otthont, ahol 70,7%-uk az itteni falvakban – elsősorban nagyközségekben – él (Méhkerék, Kétegyháza, Pusztaottlaka, Elek, Körösszegapáti, Körösszakál, Bedő, Pocsaj stb.). Ezek közül a falvak körül az 1990-es népszámlálási adatok szerint Méhkerék román többségűnek (80,7%) számít, Kétegyházán és Pusztaottlakán pedig a románok aránya 25-50% közötti. A többiek a környező városok – főleg Gyula (517 fő: 1,5%) – etnikai összetételét tarkítják.

Az 1970-es, 1980-as évek során a tiszántúli románság bevándorlása miatt rendkívül megnőtt a fővárosi és a Pest megyei románság száma (1960: 475 fő, 1990: 1847 fő), melyek következtében a magyarországi román nemzetiségűek 17%-a már Budapest és régiójának lakója. A kis létszámú, többnyire még a román határ közelében élő románság

az, amely a népszámlálások alkalmával a nemzeti kisebbségek közül mindig is legnagyobb mértékben vállalta anyanyelvét és nemzetiségét.

A szerbek

A 2900 főnyi magyarországi szerb az elmúlt évszázadok legfontosabb folyami közlekedési útvonala, a Duna közelében él (Szentendre, Pomáz, Budakalász, Lórév, Szigetcsép, Mohács, Lánycsók stb.). A szerb többségű, Csepel-szigeti Lórév kivételével nincs olyan település, ahol arányuk elérné a 25%-ot, s ugyanez vonatkozik Csongrád és Békés megyei szórányaikra is (Szeged, Deszk, Újszentiván, Battonya stb.).

A szlovének

1990-ben Magyarországnak 1930 szlovén anyanyelvű lakója volt. Ugyanakkor 1980-as becsléseink szerint lélekszámuk elérheti a 4000 főt. A szlovén nemzeti kisebbség 85%-ának szűkebb hazája továbbra is az osztrák és szlovén államhatár közötti kicsiny dombvidéki terület, mely a történelmi Vend-vidék nevet viseli. Legnagyobb közösségük (664 fő) Felsőszölnökön él. Abszolút szlovén nemzetiségi többségű településnek pedig Felsőszölnök, Kétvölgy, Orfalu és Szakonyfalu számít. A szlovének aránya Apátistvánfalván 43,4%-ra, Alsószölnökön 8,6%-ra csökkent. A periférikus fekvésű, kedvezőtlen életkörülményeket kínáló szlovén falvakból az elmúlt évtizedekben felgyorsult a népesség elvándorlása a közeli, 97%-ban magyarul Szentgotthárdra, a távoli fővárosba és a környező dunántúli megyékbe.

A cigány népesség

Ez a több mint 400000 fős etnikai kisebbség az ország többi lakójától főleg sajátos „mi”-tudatával, származásával, antropológiai jegyeivel, életmódjával, társadalmi magatartásával és szerkezetével különül el leginkább. Részben ezzel összefüggésben – más európai országokhoz hasonlóan – a múltban a cigányoknak a diszkrimináció miatt ele-

3. ábra
A cigánynak minősített, cigány anyanyelvű és nemzetiségű népesség számának változása Magyarország jelenlegi területén 1873-1990 között

nyésző lehetőségük volt az asszimilációra, ami lélekszámuk folyamatos növekedését idézte elő. A második világháború után, a hivatalos diszkrimináció megszűnése és az életkörülményekben bekövetkezett rohamos javulás valóságos települési szintű, társadalmi szerkezetük egészére kiterjedő demográfiai forradalmt idézett elő körükben. (3. ábra, 3. táblázat)

év	anyanyelv	nemzetiség	év	becslés
1890	6857		1893	65000
1900	5662			
1910	9799			
1920	6989			
1930	7841			
1941	18640	27033	1941	100000-1200000
1949	21387	37598		
1960	25633	56121	1962	222000
1970	34957	..	1971	320000
1980	27915	6404	1978	325000
1990	48072	142683	1984	380000
			1994	450000

3. táblázat
Magyarország cigány népessége anyanyelv, nemzetiség és becslés szerint

Magyarországon az első részletes – település szintű, társadalmi szerkezetük egészére kiterjedő – cigányösszeírásra 1893-ban került sor. Ekkor a jelenlegi államterületen – számításaink szerint – mintegy 65000 fő volt a számuk, ami az akkori országterület cigányainak 23,6%-át jelentette.

A cigányság hasonló részletességű összeírására azóta sem került sor hazánkban, legfeljebb időnként történt néhány próbálkozás létszámuk becslésére (1941, 1962, 1971).

A cigányság jelenlegi lélekszámát, térbeli eloszlását a fővárosi és megyei tanácsok végrehajtó bizottságai mellett 1990-ig működött koordinációs bizottságok cigányügyi adatai alapján (1978, 1984) mutatjuk be.

Az elmúlt száz év során a cigányok száma 11-szeresére emelkedett, és regionális eloszlásukban is számottevő változások következtek be. 1893-ban a cigányságnak még közel a felét tömörítő Alföld ma alig 30%-uknak ad otthont, és a szóban forgó időszakban csökkent a Dunántúl relatív súlya is (28,3%-ról 23,4%-ra). Leglátványosabban Budapesten és Pest megyében növekedett a cigányság részaránya az 1893-as 6,2%-ról az 1986-os 18,5%-ra). Észak-Magyarország hagyományosan nagy számú cigányságot koncentráló térség – 27,7%-uk él itt –, s e részarány további növekedését csak a munkaerőpiac itteni beszűkülése lassította le a nyolcvanas évek közepén.

A megyei adatok alapján megállapítható, hogy négy megyében (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Baranya, Pest) és a fővárosban él az ország cigányságának több mint fele. 1984-ben legnagyobb számban Borsod-Abaúj-Zemplén (75 ezer) és Szabolcs-Szatmár-Bereg (44 ezer) megyében éltek cigányok, s ebben a két megyében volt a legmagasabb az össznépességen belüli arányuk is (Borsodban 9,2%, Szabolcsban 7,1%).

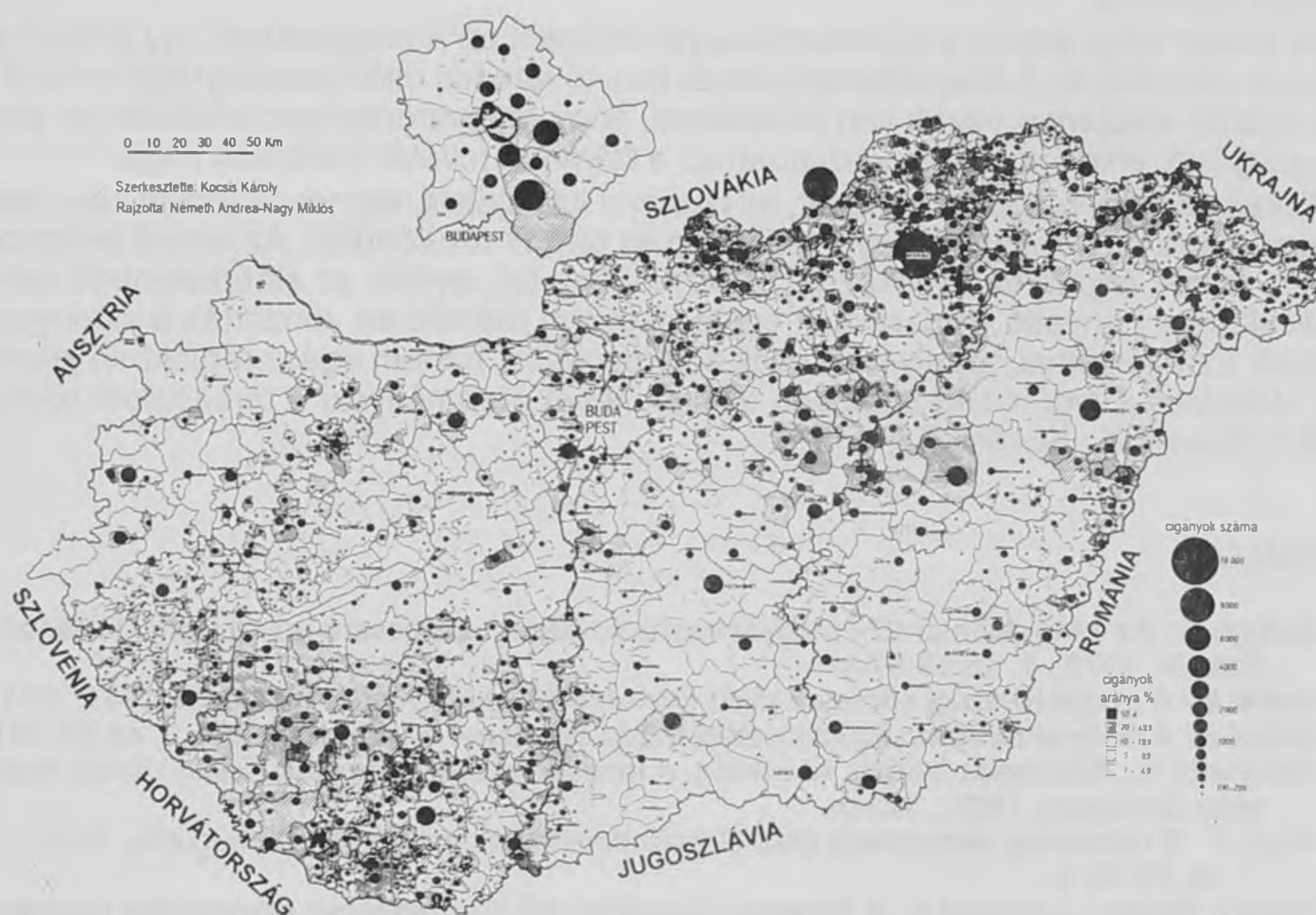
Városaink közül Budapesten (45 ezer), Miskolcon (17 ezer) és Ózdon (9 ezer) él a legtöbb cigány, akiknek arányuk azonban ózdon (17,3%), Encsen (11,2%) és Nyírbátorban (10,4%) a legmagasabb. Budapesten belül legnagyobb arányban (5,5-7,8%), a Józsefvárosban (VIII. ker.), Kőbányán (X. ker.) és Pesterzsébeten (XX. ker.) élnek, míg a XII., II. és XI. kerületben az arányszámuk elenyésző (0,1-0,2%), ami az egyes kerületek tekintélyének, lakáskínálatának és az ebből eredő eltérő életkörülményeknek a világos visszatükröződése.

Ladányi J. felmérése szerint a pesti cigányok etnikai alapon történő lakóhelyi szegregációja az elmúlt másfél évtizedben erősödött. Ennek a szegregációnak két jól kivehető iránya volt: egyik a belső pesti kerületek, leromlófélben levő öreg bérházai, másik az új lakótelepek betonkolosszusai felé vezetett, ahová a korábbi cigány- és szegénytelepek lebontásával kerültek népesebb cigányközösségek.

Magyarország több mint 3000 településből az 1984-87 közötti tanácsai becslések tanúsága szerint összesen 1748-ban élnek cigányok. Település-nagyságrendi kategóriák szerint 1985-ben legtöbb cigány a 10 és 50 ezer fő közötti kis- és középvárosokban (21,6%), valamint a 2-5 ezer fő közötti nagyközségekben (20,0%) élt. Ugyanakkor a cigányoknak az össznépességen belüli aránya az 1-2 ezer fős kisközségekben és az 500 főnél alacsonyabb népességű aprófalvakban volt a legmagasabb. Általában véve is igaz, hogy a települések növekedésével párhuzamosan csökken a cigányok részaránya, s domináns kisebbséggé csak a kistelepüléseken váltak.

Magyarország kis- és aprófalvas régiói egybeesnek a cigányok által legnagyobb arányban benépesített területekkel (Nógrád, Borsod, Abaúj, Közép-Tiszavidék, Észak-Szabolcs, Szatmár, Bereg, Bihar, Ormánság, Zselic, Belső-Somogy stb.).

Az országnak 675 olyan települése van, ahol a cigányok jelentősebb – 8%-ot meghaladó – arányban élnek, s ezek szinte kizárólag az itt felsorolt területekre koncentrálódnak. (4. ábra)

4. ábra

Magyarország cigány népessége a városi és községi tanácsok becslése szerint (1984-87)

A becslések szerint 94 településen – kivétel nélkül kisközségek – arányuk meghaladja a 25%-ot, s közülük 9-ben már abszolút többségben vannak. Ugyanakkor az 1990-es népszámlálás idején csupán 49 településen vallotta a népességnek több mint 1/4-e cigány nemzetiségűnek magát.

Egy baranyai település, Alsószentmárton teljes egészében (99,7%) cigánynak mondható. Alsószentmárton cigánnyá válása egy olyan etnikai átalakulási folyamat végállomását képezi, mely a határ közeli, kedvezőtlen életkörülményeket biztosító apró- és kisfalvak közül nem egyben jelenleg is zajlik. Ennek az alsószentmártoni etnikai átrétegződésnek a háttérében kezdetben az eltérő természeti szaporodás, majd a nem cigányok elöregedése, valamint a fiatalok egyre fokozódó elköltözése (ill. a cigányok egyidejű, növekvő beköltözése) áll.

Az elmúlt négy évtized országos méretű foglalkozási átrétegződése és az ezzel párhuzamos urbanizálódás a cigányságot sem hagyta érintetlenül. Jóllehet, a cigányok többsége még ma is falvakban él, de az elmúlt időszak hatalmas méretű ipari beruházásai, melyek főként nagy tömegű, alacsonyan kvalifikált munkaerőt igényeltek, tömegével vonzották a cigányokat a városokba, elsősorban Budapestre és a jelentősebb ipari központokba (Miskolc, Ózd, Salgótarján, Oroszlány stb.). Ennek következtében a városlakó cigányok aránya az 1893-beli 13,3%-ról 1986-ra 41,1%-ra nőtt. (Tájékoztatóként: az országos arány ekkor 58,9% volt.) A cigányság urbanizálódásával kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy az elmúlt évtizedben a gazdasági visszaesés siettette a falusi cigányság városokba, elsősorban a fővárosba és agglomerációjába történő beköltözését. Az egyre nehezedő megélhetés és a növekvő munkanélküliség várhatólag tovább növeli majd a cigányok elvándorlását a falusi térségekből, de a válságban levő nehézipari körzetekből is.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a cigány etnikai kisebbség társadalomföldrajzi problémái jórészt a következő tényekre vezethetők vissza:

A cigányok által jelentős számban/arányban lakott térségek két nagy csoportját a döntően aprófalvas, halmozottan hátrányos helyzetű területek és a hanyatló nehézipari körzetek alkotják. Többségük periférikus, határ menti fekvése révén eleve képtelen bármiféle megújulásra, míg más, az életkörülmények szempontjából kedvezőbb nehézipari térségekben az új piacgazdasági követelményeknek megfelelni egyelőre még kis mértékben képes, egyoldalú gazdasági szerkezet kínál egyre kevesebb perspektívát az ott élő cigányok számára.

Az elmúlt négy évben a munkaerőpiacról elsőként az iskolázatlanok, így jórészt a cigányok szorultak ki. A településhálózatban és a fővárosban belül jelenleg végbemenő átalakulások alapján jó okunk van feltételezni, hogy Magyarországon erősödik az etnikai szegregáció, elkülönülés, és várhatóan ez a folyamat tovább fokozódik majd.

Sokáig tartotta magát az a nézet, miszerint a szocialista viszonyok között nem létezik etnikai alapon érvényesülő egyenlőtlenség és térbeli elkülönülés. Az elmúlt évtized(ek) során, ennek éppen az ellenkezője bizonyosodott be, amikor az elnéptelenedő kistelepülések és a hanyatló városrészek egyre nagyobb mértékben vonzották a cigányok tömegeit. Ez a folyamat, amely nem csak a városokban, hanem egész régiókban jelentkezik, térbelileg a cigányság fokozódó elkülönülését eredményezi a társadalom többi részétől (Kocsis K., Kovács Z.).

IRODALOM

- Balogh S.: Az 1946. február 27-i magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény. Történeti Szemle, 1979., 1. sz. 59-87. p.
- Bellér B.: A magyarországi németek rövid története. Magvető Kiadó, Budapest, 1981., 211. p.
- Dávid Z.: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. = Valóság, 1980., 8. sz. 87-101. p.
- Gyivicsán A.: Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993., 343 p.
- Hoóz I.: A népesség nemzetiség szerinti számbavételnek problémái. Demográfia, 1975., 1. sz. 23-35. p.
- Hoóz I.-Kapecs J.-Klinger A.: A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban. MTA RKK-Baranya Megyei Tanács V.B. – Állami Gorkij Könyvtár, Budapest, 1985., 433 p.
- Kemény I.: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976., 291 p.
- Kocsis K.: Magyarország jelenlegi térszerkezetének sajátosságai. Földrajzi Közlemények, 1989., 4. sz. 283-305. p.
- Kővágó L.: Nemzetiségek a mai Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981., 189 p.
- Sarosac, D.: Juzni Slaveni u Madjarskoj. In: Etnografija Juznih Slavena u Madjarskoj. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977., 7-36. p.
- Stefka I.: Hol a haza? Nemzetiségek Magyarországon 1945-1980. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982., 320 p.
- Sveton, J.: Slováci v Maďarsku. Vedecká Spoločnosť pre zahraničných Slovákov, Bratislava, 1942., 190 p.
- Tóth F.: A németiség elterjedése és településformái a Dunántúlon. Zrínyi Könyvnyomda és Lapkiadóvállalat, Szigetvár, 1931., 62 p.
- Uroševics D.: A magyarországi délszlávok története. Hazafias Népfrent Országos Tanácsa – Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, Budapest, 1969., 24 p.

STATISZTIKÁK

A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények I. Budapest, 1895., 98 p.

A nemzeti kisebbségek száma és helye. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1955.

1980. évi népszámlálás. 21. Demográfiai adatok. – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 400 p.

1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1983., 400 p.

1990. évi népszámlálás. A nemzetiségi népesség száma egyes községekben (1960-1990). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1991., 107 p.

1990. évi népszámlálás. Magyarország nemzetiségi adatai megyénként. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1991., 53 p.

1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993., 230 p.